Petr Mareš: *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře*

Jindřiška Svobodová

Soubor studií o formách a funkcích včleněných jinojazyčných prostředků užívaných v uměleckých textech volně navazuje na starší Marešovu monografii *„Also nazdar!" Aspekty textové vícejazyčnosti* a je dokladem autorova přetrvávajícího upřímného zájmu o velmi specifickou oblast literární komunikace. Petr Mareš na své dřívější výzkumy programově navazuje, a jak sám píše v Úvodu, jeho hlavním záměrem je ověřovat a zpřesňovat závěry, ke kterým došel ve starších pracích, na dalším jazykovém materiálu. Celkem opodstatněně tedy rezignuje na úvodní teoretickou kapitolu a zájem soustředí přímo na konkrétní literární texty, výsledkem je pak poctivá a precizní analýza způsobů, jakými se v jednotlivých dílech s včleněnými jinojazyčnými prvky zachází. Ohledy na čtenáře, jemuž aktuálně chybí detailnější uvedení do problematiky představující významnou součást první monografie, pak autora nutí citlivě zacházet s poměrně specifickou odbornou terminologií. To se projevuje např. hned v první studii věnované jinojazyčným prvkům užívaným v korespondenci a próze Boženy Němcové při definování odlišných hodnotových protikladů a funkcí němčiny a slovenštiny v autorčiných prozaických textech i v její korespondenci. Autorovo vyjadřování přesto i nadále zůstává jasné a přesné a Petr Mareš potvrzuje svou pozici předního odborníka v oblasti komunikace realizované v rámci nejrůznějších typů uměleckých komunikátů.

Nespornou předností celé práce je široké spektrum analyzovaných textů, těžiště autorova zájmu sice představují především práce současných autorů, pozornost je ale věnována také starším dílům, a to jak prozaickým, tak i básnickým. Studie jsou organicky rozčleněny do pěti větších kapitol věnovaných jednak výrazným osobnostem české prózy 19. století (B. Němcová) a poezie poloviny 20. století (V. Holan), jednak autorům starší (V. Körner, L. Fuks), střední (J. Topol, J. Vrak) i mladší generace (P. Hůlová, B. Gregorová). Velmi cenná je také poslední kapitola přinášející jednak obecnější poučení o simulaci cizích jazyků v uměleckých textech, jednak detailní a velmi fundovaný přehled prací věnovaných jinojazyčnosti v uměleckém textu vzniklých zejména v období poslední dekády. Petr Mareš do svých Studií zařadil i práce již dříve publikované, současnému čtenáři je ale předkládá v upravené, doplněné nebo rozšířené podobě,

odkazy k původním textům pak přikládá v závěrečné Bibliografické poznámce. Práce jako celek tak má jednotný ráz a její celistvost je vhodně dokreslena také jednotným a současně čtenářsky přitažlivým pojmenováním jednotlivých kapitol, v jejichž názvech jsou vhodně spojovány ilustrativní ukázky jinojazyčných prvků analyzovaných děl se jmény jednotlivých autorů.

Petr Mareš se sice zaměřuje na formy, funkce, hodnotové zatížení a způsoby zprostředkování včleněných prvků v jednotlivých analyzovaných textech, přesto dospívá k závěrům, jež mají obecnou platnost a svým dosahem významně přesahují rámec konkrétního analyzovaného komunikátu, pozitivně je také třeba ocenit začlenění celé řady vhodně zvolených ilustrativních ukázek. Kontinuitu autorovy odborné práce lze spatřovat mimo jiné také v akcentaci znakového charakteru literární (v tomto případě pak zejména vícejazyčné) komunikace, což se mimo jiné projevuje i v důsledně dodržovaném postupu od fundovaného postižení charakteru užitých včleněných prvků přes analýzu jejich funkce ve výstavbě komunikátu až ke způsobům jejich zprostředkování a zpřístupnění recipientovi.

Řada nových impulzů se objevuje ve studiích věnovaných výlučně až artistní poezii Vladimíra Holana. Mareš svou pozornost věnuje rozsáhlé etapě Holanovy tvorby, z hlediska výsledků analýzy je přínosné její rozdělení podle čtyř základních kritérií vyplývajících z užitého žánru i z ideového zaměření básníkovy tvorby. Ve studii je tak pozornost věnována nejenom možnostem využití jinojazyčných prvků ve veršové výstavbě, ale také velmi specifické funkci a hodnotovému zatížení jinojazyčných prvků v politicky angažovaných verších vznikajících bezprostředně po 2. světové válce. Autorovi se tak daří velmi dobře ukázat funkci ruštiny jako jazyka nositelů výrazně pozitivních hodnot na rozdíl od dobově poznamenaného spíše negativního vztahu k hodnotám prezentovaným angličtinou. Mimořádnou erudici a výrazně nadstandardní přehled v dané problematice pak Mareš projevuje v samostatné podkapitole věnované třem rozsáhlým skladbám *Noc s Hamletem,* (fragmentu) *Noc s Ofélií* a *Toskána.* Užité včleněné prvky zde totiž především evokují a na straně recipienta také aktivizují určité kulturní, dobové historické či náboženské aspekty. Pro básnický text je zřejmě příznačné, že doslovné porozumění textovým úsekům ve včleněném jazyce v žádném případě není jediným předpokladem pro jejich interpretaci, ba právě naopak – porozumění těmto výrazům „pouze" otevírá širokou množinu dalších možných interpretací a asociací. Petr Mareš pak se svou příznačnou poctivostí a soustředěním na problém čtenáři nabízí nejenom možné interpretace, ale připojuje také velmi fundované poznámky zasvěcující do pozadí a dobového kontextu literárního časoprostoru.

Z hlediska znakového charakteru literární komunikace hraje velmi významnou roli také funkce neporozumění včleněným jinojazyčným pasážím. Napětí vzniklému v časoprostoru literárního komunikátu v případě nedostatečného zvládnutí včleněného kódu Mareš věnuje zvláštní pozornost ve studii zaměřené

na práce Vladimíra Körnera. Ve studii je jasně patrná snaha jednak zasadit užitá jinojazyčná vyjádření do kontextu celé Körnerovy tvorby, Mareš si například všímá slov a frází, které se opakují a prostupují vícero různých děl, pozitivní je ale také fakt, že kromě komplexního pohledu na celek Körnerovy tvorby se zde objevují i dva konkrétní příklady – detailnější analýza novel *Zrození horského pramene* a *Život za podpis*.

Na první pohled se může zdát obtížné najít motiv výběru děl určených k další analýze, i v tomto ohledu má ale autor velmi jasnou představu a jako jedno z možných vodítek se nám např. nabízí i odlišnost užitých forem a funkcí včleněných prvků v jednotlivých komunikátech. Vedle Vladimíra Körnera se tak v samostatné třetí kapitole věnované nejvýraznějším prozaikům druhé poloviny dvacátého století ocitá Ladislav Fuks se svým románem *Vévodkyně a kuchařka*. Specifičnost tohoto textu je zejména v jeho ornamentálnosti a výrazové „přebujelosti". Na první pohled je tak zřejmá evidentní hodnotová a funkční odlišnost jinojazyčných prvků doprovázejících motivy zkázy, ničení, pomíjivosti života a osudovosti (viz blíže Mareš 2012: 65) v prózách Vladimíra Körnera od přebujelosti a hýřivosti obsesivně hromaděných slov a motivů (viz blíže Mareš 2012: 69) v případě Ladislava Fukse. Při práci s rozsáhlým prozaickým textem (jako je tomu i v případě *Vévodkyně a kuchařky*) se objevuje potřeba odlišení sémantických okruhů typických pro budování obrazu fikčního světa literárního textu a právě v jejich rámci se nově objevuje zájem o vrstvu osobních a místních vlastních jmen. Jinojazyčné prvky užité nejenom pro pojmenování postav, ale také včleněné přímo do „záznamů" jejich vlastní verbální aktivity tak slouží jako prostředek jejich charakterizace, na příkladu němčiny a francouzštiny se objevuje také funkční a hodnotové zatížení jednotlivých jazyků.

Jako stěžejní (a to nejenom vzhledem k počtu analyzovaných textů) se jeví čtvrtá kapitola věnovaná prózám spisovatelů „patřících k té větvi nové české literatury, jež je ovlivněna postmodernistickým tendencím a projevuje sklon k jazykovému (ale nejen jazykovému) experimentování" (MA Mareš REŠ 2012: 9–10). Petr Mareš se pustil do analýzy tak komplikovaných a v užitých prostředcích i velmi odlišných próz, jako jsou Topolova *Sestra*, *Osm hlav* a *Dokonalost nože* Jana Vraka, románu Petry Hůlové *Paměť mojí babičce* nebo autobiograficky laděné prozaické prvotině Báry Gregorové *Kámen – hora – papír*.

Nesnadná uchopitelnost Topolova rozsáhlého a jazykově značně heterogenního textu se ukazuje i při hodnotovém traktování užitých včleněných jazyků. Původně tradiční vnímání latiny a řečtiny jako jazyků vzdělanosti, němčiny jako jazyku zla, zhouby a synekdochického ztotožnění s koncentračními tábory a angličtiny jako jazyku obchodu, bohatství, byznysu, médií a globálního zpravodajství je postupně rozrušována a relativizována. Nabízí se například otázka, zda klasické jazyky mohou ve společnosti, která má za sebou Osvětim a je bezmocná vůči postupné devastaci všech hodnot, nést právě tradiční hodnotu univerzální

klasické vzdělanosti. Dalším velmi zajímavým prvkem, na který Mareš ve své studii neopomněl upozornit, je komolení a deformace češtiny v řeči asijských přistěhovalců. Hybridizaci a zmatení jazyků pak v kontextu analyzované prózy vnímá jako symbolický trest a formulační obtíže a zoufalou bezmoc ve snaze o vyjadřování ztotožňuje s neschopností navázat kontakt obecně. Jako poměrně odvážná, nicméně jistě opodstatněná se jeví i Marešova poznámka o tom, že řada včleněných prvků funguje především jako aktualizační prostředek obracející pozornost sám na sebe a rozrušující: *„čtenářskou tendenci vnímat výrazovou složku jazykových znaků pouze jako ‚transparentního' nositele významů"* (Mareš 2012: 96).

Jazykově výrazně heterogenní jsou i prózy Jana Vraka. Čeština je v nich nejenom konfrontována s dalšími cizími jazyky, ale současně jsou zde uplatňovány i různé její variety. Proti spisovnému kódu už není stavěna pouze obecná čeština, ale také některá další středomoravská a slezská nářečí. Včleněné cizí jazyky ve Vrakových prózách fungují jako nástroj postmoderní hry, autor si jejich prostředky upravuje a deformuje podle vlastních potřeb a jazyk funguje především jako nositel kulturních tradic a kolektivní paměti; mizení tradice je pak jistě oprávněně ztotožňováno se ztrátou jazyka.

V případě románové prvotiny Petry Hůlové *Paměť mojí babičce* je největší pozornost věnována zejména postupům užívaným autorkou při zprostředkování, případně převodu, včleněného prvku do bázového jazyka. Soustředění zájmu na tuto poměrně specifickou oblast literární komunikace je naprosto pochopitelné v případě tak exotického jazyka, jakým je právě mongolština. Petr Mareš si správně uvědomuje nejenom nesystematičnost a různost těchto realizovaných (a zejména nerealizovaných) převodů, ale poukazuje i na úlohu jinojazyčných prvků jako významného kompozičního prostředku. A právě při detailní analýze textu Petry Hůlové se Petr Mareš projevuje jako poctivý interpret naplno zaujatý textem, obdařený navíc schopností zpřístupnit čtenáři text výběrem vhodných a trefných ilustrativních příkladů.

Vzhledem k tematickému zaměření hraje vícejazyčnost významnou roli také v románu Báry Gregorové *Kámen – hora – papír*. Včleněné jinojazyčné prvky v kompozici této románové prvotiny představují velmi významný prostředek a jejich funkce je spojena s dějovým kontextem novely i se zachyceným časoprostorem spojeným s životem hlavních postav. Pro diskurs postmoderního komunikátu je příznačné, že schopnost postav adekvátně užívat další jazyk je nejenom limitujícím faktorem umožňujícím komunikaci vůbec, ale současně je také mechanismem aktivujícím nové formy myšlení, doprovázeným navíc nutnou hybridizací užitých kódů. Z hlediska generačního rozvrstvení předpokládaných adresátů je pak velmi zajímavá také úvaha o významu ruštiny jako hodnotového prvku a její odlišné vnímání mladšími a staršími recipienty.

Do poslední páté kapitoly autor umisťuje exkurs do současné slovenské literatury. Analýza kratičké prózy slovenského spisovatele vystupujícího pod jménem Koloman Kocúr *Apáka a mamáka* je nejenom vhodným zdrojem inspirace pro čtenáře hledajícího literární podněty přicházející z provenience našich východních sousedů, ale současně je také dalším dokladem Marešova mimořádného přehledu v současné literární produkci. Pro čtenáře zabývající se tematikou komunikace realizované v rámci uměleckého textu jsou přínosné i poslední dvě podkapitoly věnované jednak simulaci cizího jazyka, jednak aktuálním výzkumům věnovaným literární víceznačnosti nejenom v kontextu české, ale i zahraniční (zejména pak rakouské a německé) lingvistiky.

Závěrem je třeba znovu vyzvednout autorovy mimořádné interpretační schopnosti podložené dlouholetým výzkumem v dané oblasti, opřené navíc o nadstandardní jazykovou vybavenost a zejména o mimořádnou obeznámenost s dobovými historickými i literárními kontexty. Soubor studií *Nejen jazykem českým* je tak mimořádným příspěvkem k výzkumu jednoho významného aspektu literární komunikace.

Literatura

MAREŠ, Petr (2012). *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře.* Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Mnemosyne.

Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Křížkovského 10
77180 Olomouc
jindriska.svobodova@upol.cz

Český jazykový atlas dokončen

Marta Štefková

Dialektologický kolektiv Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., se zasloužil o dílo u nás zcela ojedinělé a zejména po metodologické stránce průkopnické. Je jím *Český jazykový atlas*, podávající detailní územní rozšíření diferenčních nářečních jevů. Představuje všestranný rozbor našich dialektů a zahrnuje i informace o stavu mluvy ve městech a v pohraničí. Sleduje rovněž současný vývoj mluveného jazyka na celém území našeho státu; kromě stovek jazykových map obsahuje i zasvěcené komentáře, uvádějící čtenáře do příslušné problematiky.

Na konci roku 2011 byl atlas završen vydáním šestého svazku s názvem *Dodatky*. Ty představují pomocný aparát, sloužící zejména k snadnější orientaci v tak rozsáhlém spisu a k vyhledávání konkrétních nářečních jevů popsaných ve všech pěti dílech. Přinášejí též řadu informací zejména o vzniku atlasu.

Dodatky ve shodě s předchozími svazky obsahují seznam zkoumaných lokalit a soupis pravidelných vokalických a konsonantických obměn se zachycením jejich teritoriálního rozšíření na mapách. Neschází ani podkladová mapa, která byla v atlasu využita pro kartografickou projekci sledovaných nářečních jevů, nově je otištěna i mapa Antonína Frinty z roku 1916 jako upomínka na první etapu metody jazykového zeměpisu u nás.

Tvorbu atlasu přibližuje kapitola věnovaná dotazníkům. Je v ní popsán postup výzkumu a struktura dotazníků, obsahuje i rejstřík zkoumaných jevů, čítající celkem 2 788 položek. U každé položky se odkazuje na odpovídající komentáře a mapy v některém z pěti dílů atlasu, v nichž je daný jev probírán.

Následuje podrobná charakteristika obcí, v nichž byl výzkum realizován. U každé zkoumané lokality je připsán její lidový název, existuje-li, dále informace o její poloze, první historické zmínce, počtu a skladbě obyvatel, o existenci školy, farnosti, dopravní dostupnosti nebo kulturního střediska v místě. Připojeny jsou poznámky o kulturních aktivitách v obci, případně o zachovávání lidových tradic. V závěru charakteristik je doplněn údaj o vlastním výzkumu v obci, tj. kdy výzkum probíhal, kdo jej vedl a kolik informátorů do něj bylo zapojeno.

Přínosem *Dodatků* je zpřístupnění autentických nářečních projevů na dvou CD a ve formě fonetického přepisu (některé z nich byly v podobě přepisu vydány už v publikaci *České nářeční texty*, 1976). Autoři atlasu tak navázali na audiozáznamy, které rovněž vycházely z nahrávek pořízených při sběru materiálu pro atlas (Bachmannová – Jančák, 2000, 2002). Přepisy nahrávek v *Dodatcích* jsou